

Retaules Espirituals

Mateu Fletxa & Bartomeu Càrceres

Les Ensalades
Praga, 1581

Mateu Fletxa, el Vell
(1481-1553)

La Justa
*¡Oíd, oíd los vivientes!
Paso, paso, sin temor
La soberbia es el padrino
Alhajas trae por devisa
¡Dale la lança!
Buscad d' hoy más, peccadores
¡Aparte todos!
¡Venga, venga'l gran señor!
¡Dale la lança!
Scantémosle un pedaço
Laudate Dominum*

Francisco Correa de Arauxo
(1584-1654)
Tiento de 6º tono por *fe fa ut* sobre la
Batalla de Morales (instr.)

Mateu Fletxa, el Vell
El Fuego
*¡Corred, corred, peccadores!
Reclamen essas campanas
¡Oh, cómo el mundo se abrassa!
Este mundo donde andamos
¡No os tardéis!
Toca, Joan, con tu gaytilla
¡Alegría, cavalleros!*

Bartomeu Càrceres
(fl. 1546)
La Trulla
(València, 1560)

*¡Levanta, Gil and' acá!
¿Qué queréis que os traiga,
Virgen delicada?*

*Dame del tu amor, señora,
siquiera una rosa.*

*Solo, solo,
¿cómo lo haré yo todo?*

Tau garçó la durundena

*María ochandrea
hene peccareá*

Lleva't en l' albeta

Pavana (instr.)

*¿Qué de mi, que de vos, mi hijo,
qué de mi, qué de vos dirán?*

*Si dixeren, digan,
madre mía*

*Gloria Patri, et Filio,
et Spiritui Sancto
Amen.*

Sebastian Aguilera de Heredia
(1561-1627)
Obra de 8º tono alto:
Ensalada (instr.)

Mateu Fletxa, el Vell
La Negrina
San Sabeya, gugurumbé
La Bomba
Dindirindin

MATEU FLETXA

BARTOMEU CÀRCERES

Les Ensalades

Praga, 1581

Els noms de Mateu Fletxa i el d'aquest gènere literari i musical específicament hispànic que és l'ensalada estan indefectiblement units. Tan cert és que Fletxa no fou l'únic compositor d'ensalades com que també va compondre en altres gèneres, però les seves ocupen un lloc destacat tant en la seva producció com en el mapa de l'ensalada. A més, evidencien que fou un autor de talent, amb un llenguatge molt personal, i un domini de la tècnica sense parangó en la música hispana no litúrgica del moment; d'altra banda, el nombre de fonts en què s'han conservat aquestes composicions fa pensar que van ser objecte d'una difusió i un ressò notables. Tot i així, tenim un coneixement més aviat escàs de la seva biografia.

Segons el seu primer biògraf, François-Joseph Fétis (1784-1871), Mateu Fletxa va néixer a Prades el 1481, i va estudiar a Barcelona amb Joan Castelló, fet que no s'ha pogut constatar; el més probable és que en realitat fos Jaume Castelló, que havia estat cantor de la capella reial. La primera notícia fefaent que es té d'ell és que formà part de la capella de la Seu de Lleida, primer com a tenorista, des del 1522, i més tard com a mestre de capella, a partir de l'any següent, càrrecs que deixà el 1525. El 1526 ja era mestre de capella a la Seu de València, càrrec en el qual devia romandre, probablement, fins el 1531. Dos anys més tard el seu nom apareix documentat a Sigüenza; devia exercir-hi de mestre de capella entre 1536 i 1539. Aquell mateix any tornà a València, on romangué fins el 1541. Tot i que mentre hi era havia mostrat interès per tornar a Lleida, ell mateix explica en el cobrament d'uns diners l'any 1541 que aquests són "por lo que e servido asta que me partí a Castilla", sense que es pugui precisar el lloc concret on es va encaminar. El seu nom no torna a aparèixer fins tres anys més tard, en la que és l'última notícia que se'n té. Segons aquesta, entre els anys 1544 i 1546 –si més no–, formà part de la capella de les Infantes de Castella al castell d'Arévalo (Àvila); segurament que quan, l'any 1548, la infanta Maria es casà amb Maximilià d'Àustria, Fletxa ja no ocupava aquest càrrec. Segons Fétis, morí a Poblet als setanta-dos anys, és a dir, probablement el 1553.

A part d'onze ensalades, se li coneixen vuit villancets profans (inclosos alguns dels poquíssims que es conserven escrits sobre textos en català) i un de sacre, un motet i un *Miserere* d'atribució dubtosa.

Ningú no contribuí tant com ell a fixar el model de l'ensalada, un gènere literari i musical, propi de la música hispànica del segle XVI, els antecedents del qual es poden resseguir –segons alguns estudiosos– des de finals del segle XV (tot i que probablement algunes d'aquestes mostres tinguin més a veure amb els motets politextuals de la tradició medieval), amb unes derivacions que arriben fins els nostres dies i que, com hem dit, queda fixat en tant que gènere propi i específic en la producció de Mateu Fletxa. Es caracteritza, com el *collage*, per la concurrència de materials molt diversos, reaprofitats i originals. Els materials manllevats, provinents dels repertoris popular, culte i litúrgic, que constitueixen la base del gènere, hi apareixen sempre en els estils que els són propis, ja sigui monòdic, homofònic o imitatiu i dialogat, i s'organitzen i articulen amb el material original per donar lloc a unes obres coherents i sòlides. Aquestes s'expressen en un llenguatge entre popular i culte, es mouen en una gran varietat de registres, utilitzen el castellà, el català o el llatí segons convingui, i presenten unes dimensions inusualment grans per als estàndards de la música no litúrgica de l'època.

La seva clara voluntat plàstica i descriptiva ha fet pensar tant en la possibilitat que aquest repertori s'hagués representat, si més no en part, com en la proximitat a les *chansons* de Janequin, malgrat que no es pugui assegurar una influència ni en un sentit ni en l'altre. Així mateix, el seu caràcter religiós i majoritàriament nadalenc traspuja una religiositat ben diferent de la que s'expressa a través de la música litúrgica, però que era igualment pròpia d'aquella societat. Se suposa que el gènere, amb caràcter al·legòric i un contingut moralitzant que gairebé sempre es manifesta immediatament abans de la secció final, compost invariablement en llatí i en l'estil del motet, s'hauria configurat a redós del gust d'alguns cercles nobiliaris en el si dels quals s'haurien interpretat aquestes ensalades de Mateu Fletxa. Probablement, aquestes corts van ser la de Ferran d'Aragó, duc de Calàbria i virrei de València i la del duc de l'Infantat, a Guadalajara. Ambdós eren entorns suficientment oberts com per haver propiciat l'eclosió del gènere a partir del villancet nadalenc. Mateu Fletxa hauria entrat en contacte amb la primera d'aquestes corts a partir del 1527; de fet, el Cançoner del Duc de Calàbria, el còdex musical que recull la música que s'hi interpretava en aquella cort, conté diverses composicions que se li atribueixen. El contacte amb la segona hauria tingut lloc a la dècada del 1540.

Aquest repertori ens ha arribat, sobretot, mercès a l'edició que el seu nebot (també de nom Mateu Fletxa, i modernament conegut com a Mateu Fletxa el Jove, per evitar malentesos) en propicià a Praga l'any 1581. Aquest volum, conservat entre la Biblioteca de l'Orfeó Català i la Biblioteca de Catalunya, conté vuit ensalades seves, a més d'algunes d'altres autors com Pere Alberch Vila, Bartomeu Càrceres, Chacón i el mateix Mateu Fletxa el Jove. Atès que resten perduts els quaderns corresponents a les veus cinquena i sisena, només són recuperables aquelles ensalades escrites a

quatre veus. Aquesta no fou l'única ocasió en què la seva obra va ser impresa: ja uns anys abans, el 1544, J. Moderne, un dels grans impressors de música del moment, havia publicat, a Lió, un recull de *chansons* titulat *Le difficile des chansons (...)* la primera de les quals porta el subtítol de “La Batailla en Spagnol”, que no és altra que *La Justa*, de Fletxa. Aquestes ensalades també ens han arribat en dos manuscrits de finals de segle probablement realitzats a partir d'aquell imprès, un altre que prové de la cort dels ducs de Medinaceli, i encara un altre, probablement d'origen valencià. D'altra banda, el vihuelista Miguel de Fuenllana, al seu recull *Orphenica Lyra* (Sevilla, 1554), hi inclou sengles arranjaments per a veu i viola de mà de tres ensalades de Fletxa, entre ells, un de *La Bomba*. També Diego Pisador i Enriquez de Valderrábano, en llurs compendis de música per a vihuela, van arranjar altres obres seves. En conjunt, es tracta d'una documentació que testimonia de manera suficient l'estima en què es tenien aquestes obres i la difusió que devien tenir.

Les obres programades en aquest concert correspondrien al període 1540-43 segons Josep Romeu, i a 1531-34 segons Maricarmen Gómez Muntané. De totes les ensalades de Fletxa, *La Justa* és la que ens ha arribat en un nombre més alt de còpies, 7, a més d'una d'extraviada, de la qual es té notícia. Deixant de banda com d'atzarosos poden arribar a ser els esdeveniments històrics que hagin pogut fer que la documentació sobrevisqui o es perdi per sempre, aquesta podria ser l'obra d'aquest autor que més difusió hagués conegut i, per tant, que en major estima s'hagués tingut al seu temps. El seu tema és un torneig entre Llucifer i Adam, que és derrotat, abans que a la segona part aparegui Crist que en resulta el vencedor definitiu. Els passatges onomatopeics referits als pifres, tambors, trompes i trompetes hi són ben evidents.

A *El Fuego*, el nen Jesús simbolitza l'aigua capaç d'apagar el foc que és el pecat. I a *La Bomba*, la nau a punt d'enfonsar-se –símbol de la humanitat– és rescatada per una altra nau que simbolitza Jesús tot just nascut. El *Tiento sobre la batalla de Morales*, del compositor, organista teòric Francisco Correa de Arauxo (Sevilla, 1584-Segòvia, 1654), compateix material temàtic inicial amb *La Justa*, i hi ha raons suficients per considerar que també el devia compartir amb els de la *Batalla de Cristóbal de Morales*. La producció per a orgue de Sebastián Aguilera de Heredia (Saragossa, 1561-1627) inclou una obra titulada “Obra de 8º tono alto. Ensalada”. És de suposar que ell mateix hauria decidit posar-hi aquest títol per la varietat de temes i de textures que hi conflueixen, i que l'aproximen a l'essència d'aquest gènere majoritàriament conreat i divulgat per Mateu Fletxa.

Dins d'aquesta antologia de Mateu Fletxa el Jove, ultra les ensalades d'ell i del seu oncle, dues de Pere Vila (ca.1465-1538) i una de Chacón, hi aplegà també l'ensalada *La Trulla* de Bartomeu Càrceres. La Trulla, sinònim de bullícia, s'inscriu plenament

per la seva temàtica dins del cicle de Nadal, i fa palesa l'extraordinària habilitat de Càrceres per incorporar, i fins i tot recrear, elements manllevats del repertori tradicional –esdevingut popular– al llenguatge compositiu del qual, tanmateix, no n'exclou els efectes del seu avantguardisme. L'estructura descansa en una acurada i alternada selecció de nou villancets, els quals, presentats i conduïts mitjançant els versos narratius interpolats per l'autor, conformen una reeixida gamma d'efectes de contrast escènic i lingüístic.

Amb una delicada gradació, disposa Càrceres l'entrada en escena de set pastors –Gil, Anton Loçano, Gilot García (popular personatge valencià de l'època), el portuguès Bras Llorente, el gascó Pero Gay, el basc Joancho Ochandría i el valencià Bras, els quals canten, en les seves respectives llengües, les llaors a la Verge i a Jesús davant del pessebre. La inserció d'una Pavana permet a l'autor presentar, amb l'assossec que requereixen, els misteris de la Virginitat i de l'Encarnació, sobre els quals els pastors, a l'ensem, interroguen Maria. La Verge, amatent, rubrica el seu villancet amb els versos del Magnificat, i rep el conhort de Jesús, per a qui Càrceres reservà la darrera intervenció.

Encara que són poques les dades biogràfiques que ens han arribat de Càrceres, sembla certa per una banda la seva filiació valenciana –suggerida per l'etimologia del cognom– i per l'altra, la seva pertinença a la capella musical del Duc de Calàbria, la qual acollia el 1546 al «pautador de libros» Bartomeu Càrceres, personatge que hom identifica amb l'autor de *La Trulla*.

L'extraordinari relleu que va assolir el conreu de la música –amb la multiplicitat i varietat dels seus gèneres– a la cort valenciana del Duc de Calàbria esdevingué un valuós exponent de l'alt nivell artístic d'aquell cenacle humanista del Renaixement, on van convergir –en una acurada síntesi entre l'element profà i el religiós– el plurilingüisme ambivalent del seus poetes i el tarannà estètic de la tradició musical hispànica, tot configurant un expressiu mosaic, gresol exquisit i subtil de llur mediterraneïtat.

**JOSEP MARIA VILAR &
JOSEP MARIA GREGORI I CIFRÉ**